

Gotałben Księgi narodu polskiego

ZVLÁŠTNÍ OTISK ZE SBORNÍKU PRACÍ
I. SJEZDU SLOVANSKÝCH FILOLOGŮ V PRAZE 1929
SVAZEK II

Józef Gołębek:

„Księgi narodu polskiego“

Adama Mickiewicza

i „Knyhy bytija ukraínskoho narodu“

Mikołaja Kostomarowa.

*H. Jan. Pann
Wydawca
a. wywaranci Janowi Michalickiemu
z. broniach wstaje
Homonas 29/2 33r. Antet*

V PRAZE 1931

NÁKLADEM VÝBORU I. SJEZDU SLOVANSKÝCH FILOLOGŮ
TISKEM STÁTNÍ TISKÁRNY V PRAZE

JÓZEF GOŁĄBEK:

»KSIĘGI NARODU POLSKIEGO« ADAMA MICKIEWICZA
I »KNYHY BYTIJA UKRAIŃSKOHO NARODU«
MIKOŁAJA KOSTOMAROWA.

Księgi narodu i Knyhy bytija wiążą się ściśle z ważnymi momentami w dziejach Polski i Ukrainy; w pierwszym wypadku jest to moment tragedji narodowej wskutek upadku powstania listopadowego, w drugim chwila dojścia do najwyższego szczytu świadomości narodowej, biorącej jako podstawę braterstwo ludów i równość praw dla wszystkich narodów.

Hasła owe stały się programem Bractwa św. Cyryla i Metodego, z którego wyszły „Knyhy bytija“ i które wykazuje bardzo duże podobieństwa przez swą ideologję i losy z wileńskim Towarzystwem Filomatów. Filomaci — to ludzie pełni zapału dla wiedzy i gorliwi pracownicy dla sprawy Ojczyzny; toż i członkowie Bractwa. Jak ci, tak i tamci słowem i czynem chcieli służyć sprawie narodowej. Znaczenie Filomatów wzrosło przez to, że wśród nich był Mickiewicz, znaczenie Bractwa przez to, że jego duszą stał się największy poeta Ukrainy, Szewczenko. I w losach obu organizacyj toż samo — Filomatów po wykryciu Towarzystwa wywieziono w głąb Rosji, toż i członków Bractwa spotkała kara zesłania. A jakżeż podobna w obu organizacjach ofiarność i chęć wzajemnego poświęcenia! Tomasz Zan chce brać całą winę za istnienie Towarzystwa na siebie, toż Hułak chciałby jeden ponieść karę za wszystkich, by tylko współtowarzyszów uratować, podobnie Szewczenko nie troszczy się o siebie, lecz o los Kostomarowa. Podobieństw tych jest jeszcze więcej.

W piśmiennictwie polskim „Księgi“ Mickiewicza zajęły wydatne miejsce, w ukraińskiej literaturze „Knyhy“ najszczytniejsze obok poezji Szewczenki.

„Księgi“ mickiewiczowskie, choć program ich nie znalazł zrealizowania, to jednak, jak się o nich wyraził Lamennais, stały się książką ludzkości całej, a na naród polski wywarły ogromny wpływ moralny. Z drugiej strony stały się one źródłem kojącem dla wszystkich narodów uciśnionych, a jeśli chodzi o narody słowiańskie, to np. Słowacy i Serbowie z „Ksiąg“ Mickiewicza czerpali pobudkę do tworzenia własnego mesjanizmu.

Nic w tem zresztą dziwnego— przecież poeta nasz w tym utworze podnosi naród do wysokiej potęgi moralnej, opartej na niezawodnym fundamencie religijno-mistycznym, sięga do głębi zagadnienia narodowego i to nie

8886

INSTYTUT
BADAŃ LITERACKICH PAN
BIBLIOTEKA
00 330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72
Tel. 26-68-63

na zasadzie traktatów i umów dyplomatycznych, ale na zasadzie wiary w to, że Bóg jest jedynym panem świata, który ustanowił pewien bezwzględny ład w odniesieniu do bytu narodów, że jeśli istnieje niesprawiedliwość, to w tem winna monarchów, którzy przeminą, że nad panowaniem szatana odniesie zwycięstwo Bóg, który jest przecież najwyższą sprawiedliwością. Na tle tego urzędzenia, doprowadzonego do najpodnioslejszego idealizmu, zarysowuje się idealizm narodowy tak wysokiej miary, że nie znały go przedtem narody europejskie, a potem już nikt się na taki wysoki ton nie zdobył.¹

Jakkolwiek „Knyhy“ Kostomarowa nieznanne do roku 1918, wtedy je bowiem dopiero wydał Paweł Zajcew, to jednak przeszły do tradycji ustnej i myśl ich znana była powszechnie. To też znaczenie ich datuje się od chwili ich napisania, a wobec tego są one słupem granicznym między dawną myślą Ukrainy o sprawie narodowej, zawartą w „Historji Rusów“ Poletyki, a nową ideą narodowości, wywodzącą swój początek z „Knyh bytija“.

Sprawa autorstwa owych „Knyh“ dotychczas niewyjaśniona. Ogólnie uważa się za autora Kostomarowa; tak sądził Siemiewskij, Zajcew, tak również twierdzi, mocno argumentując, lwowski historyk literatury Michał Wozniak. Szczurat ma co do tego pewne wątpliwości, Bahalij z zastrzeżeniami skłania się do przyznania autorstwa Kostomarowowi, M. Markowskij chce mieć Szewczenkę za autora, dla Hurewicza jest to sprawa drugorzędna.²

A jednak zagadnienie autorstwa pozostaje nadal ważną sprawą. Nie ulega wątpliwości, że przedewszystkiem Kostomarow dał impuls do napisania „Knyh“, ale cały ich charakter każe nasunąć przypuszczenie, że to raczej praca zbiorowa. Zaznaczyć przytem należy, że „Knyhy“ robią wrażenie dzieła niewykończonego i nieharmonijnego, a to właśnie niewykończenie utrudnia wydanie ostatecznego o nich sądu. W każdym razie wyczuwa się w nich niby dwa pióra, a widoczne to w sposobie ujęcia tematu i stylu: część pierwsza odznacza się tonem spokojnym, epickim; widzi się tam historyka, troszczącego się o poprawność historjozoficznego ujęcia zagadnienia, histo-

¹ Stanisław Pigoń: O księgach narodu i pielgrzymstwa polskiego A. Mickiewicza, Kraków 1911.

² В. Семеvскій: Кирило-мефодіевское Общество, „Русское Богатство“ 1911 (skonfiskowane) i „Голос минувшего“, nr. 10—12, 1918; П. Зайцев: „Книги Битія“, як документ и твір, „Наше минуле“ 1918, I; Михайло Возняк: Кирило-методіївське Братство, Львів 1921; В. Щурат: Основи Шевченкових звязків з поляками, „Записки наукового Т-ва імени Шевченка“, т. СХІХ—СХХ, Львів; Акад. Д. І. Багалій: Т. Г. Шевченко і кирило-методіївци, Харків, 1925; М. Марковський: Шевченко в Кирило-методіївському брацтві, „Зап. іст. філ. відділу Всеукр. Ак. Н.“, 1924, 4, стр. 49—57; З. Гуревич: Молода Україна, Харків 1928.

ryka opanowanego, dalekiego od radykalizmu; w części drugiej styl nabiera nadzwyczajnej siły poetyckiej, wykład zyskuje na dramatycznym napięciu, a język z prozy przetwarza się na poemat. Ale co ważniejsze — na miejsce spokojnego wykładu historjofila zaczyna się od par. 78 uwidaczniać bardzo wyraźnie radykalizm, położono mianowicie silny nacisk na sprawę niepodległości Ukrainy, ujawniła się wielka nienawiść do caratu i niechęć do Polski z powodu jej społecznego ustroju (państwo), nastąpiła ujemna ocena Katarzyny II, wprowadzono zachwyty dla dekabrystów i t. d.

Bahalij dowodzi, że w „Knyhach” sporo kostomarowszczyzny, a więc wzmianka o nowogrodzkiej rzeczypospolitej i podniesienie altruistycznej roli kozactwa i stosunek do francuskiej rewolucji i konkretno-historyczne przykłady. Wszystko to — zdaniem krytyka — kto zna ideowy spadek Kostomarowa, jest pewnym dowodem jego pracy. Ale wniosek ten opiera się na przypuszczeniu na zasadzie późniejszej pracy Kostomarowa, natomiast nie powiedziano nic o wielkim wpływie „Historji Rusów” na „Knyhy”.

A przecież wynosimy wrażenie, poczynając od par. 71, iż dzieje Kozaczyny od czasów Chmielnickiego, przedstawione w „Knyhach”, to parafraza „Historji Rusów”. Przedewszystkiem widoczne to w ogólnej idei, a więc w patrzeniu na Ukrainę jako na państwo niepodległe, w podkreśleniu jej moralnej i kulturalnej przewagi nad narodami sąsiednimi. Ale i w szczegółach znajdziemy wiele podobieństwa; jest wzmianka o wyprawie Sahajdaczego do Kafy (par. 74), o używaniu przemocy przy wprowadzaniu unji na Ukrainie (par. 77), o okrucieństwach, razem z tem związanych (par. 78 i 79), o gwałtach ze strony Rosji i niedotrzymywaniu umów (par. 84), o użyciu ludu ukraińskiego do budowania Petersburga (par. 90) i t. d. Lecz to wszystko nie mogło przejść bezpośrednio z „Historji Rusów” do „Knyh”, sprawy te przecież porusza bardzo żywo Taras Szewczenko w utworach, napisanych przed „Knyhami”, a wreszcie wszystko to znajdziemy do pewnego stopnia poruszone w „Śnie” Szewczenki. Na tej zasadzie można wnioskować, że jeżeli Szewczenko sam nie napisał drugiej części „Knyh”, co jest bardzo prawdopodobne, to w każdym razie widoczny tam jest jego wielki wpływ, zwłaszcza w kierunku radykalizmu politycznego i społecznego. Tak więc ostatecznie pragniemy stwierdzić, że „Knyhy” są wspólną pracą Kostomarowa i Szewczenki.

„Knyhy” ze względu na swoje znaczenie posiadają bogatą literaturę; najważniejsze z nich wymieniono powyżej. Ale jakkolwiek studja z tej dziedziny wyświectliły wiele spraw, to jednak nie powiedziano w nich wszystkiego, a zwłaszcza niewiele dowiedzieliśmy się o ich stosunku do „Ksiąg” mickiewiczowskich. Wprawdzie Siemiewskij zwrócił uwagę na ten stosunek,

ale sprawy ani nie pogłębił ani nie wyczerpał — rzecz potraktował ogólnie. Późniejsi krytycy uznali tę kwestję już za wyczerpaną, dlatego też Wozniak powtarza to tylko, co powiedział Siemiewskij, a Hurewicz, jakkolwiek należałoby się spodziewać wobec gruntowności jego pracy odnośnie do Bractwa św. Cyryla i Metodego wszechstronnego wyczerpania sprawy, ograniczył się tylko do następującego twierdzenia: „Jakkolwiek można stwierdzić wielkie podobieństwo i niewątpliwy wpływ A. Mickiewicza na jednego z założycieli Bractwa św. Cyryla i Metodego w całym szeregu momentów, coprawda nie-licznych, to bardziej wpadnie w oko różnica między nimi (t. z. „Księgami“ Mickiewicza a „Knyhami“ Kostomarowa), zwłaszcza w odniesieniu do ogólnego ducha, który przenika tak ukraińskie, jak i polskie „Księgi“. Wytrzymane w mistyczno-religijnych tonach, przepojone nadzwyczajnym poddaniem się i pokorą wobec woli Bożej, nie gorsze od psalmów pod względem głębi beznadziejnej rozpacz i głęboko-ekstazy wiary w cud, „Księgi“ Mickiewicza stoją znacznie niżej od „Knyh“ co do siły i zapału politycznego tonu, co do głębi nienawiści despotyzmu, co do jasności i krystaliczności socjalnych i politycznych haseł. Skoro „Księgi“ Mickiewicza są psalmem, to „Knyhy“ Kostomarowa są bojowym politycznym manifestem, choć niezupełnie wolne od mistyczno-religijnej formy. To jest zasadnicza różnica między „Knyhami“ ukraińskiego historyka a „Księgami“ wielkiego polskiego poety“.³

Stwierdzić musimy, że dowodzenie Hurewicza jest zbyt ogólne, aby istotnie cokolwiek wyjaśniało. Tymczasem pilne wczytanie się w „Knyhy“ każe nam uznać bardzo wybitny wpływ „Ksiąg“ mickiewiczowskich, ujawniający się nie tylko w tytule i pewnych niemal dosłownych zdaniach, ale w całej ideologii.

Że „Knyhy“ powstały pod wpływem „Ksiąg“ Mickiewicza, nie w tem dziwnego, jeśli weźmiemy pod uwagę, że wśród członków Bractwa było w dużym stopniu rozpowszechnione polonofilstwo, rozumiane w ten sposób, że odnoszono się do Polski niepodległej krytycznie ze względu na jej ustrój społeczny, natomiast w Polsce niewolnej widziano ofiarę despotyzmu carskiego i z zachwytem czytano utwory z polskiej literatury, które były protestem przeciw przemocy. O wpływie utworów Mickiewicza na twórczość Szewczenki pisali prof. Tretiak i prof. Kolessa, przypomnieć też warto, że zachwyty Kostomarowa dla poezji Mickiewicza, którego wiele utworów do późnego wieku umiał napamięć, jest znany z jego pamiętników i wspomnień jego żony; wiemy dalej, że w czasie śledztwa zabrano mu nawet „Dziady“.

³ З. Гуревич: Молода Україна, Харків, 1918, стр. 35.

Wprawdzie „Ksiąg narodu polskiego“ u nikogo z aresztowanych nie znaleziono, ale to sprawa uboczna, bo dowodem dokładnej znajomości „Ksiąg“ jest sam tekst „Knyh“.

Podobieństwo między utworem polskim a ukraińskim jest wielorakie. Do zestawienia prowadzi już sam tytuł, jak również i język poważny, zatrający czasem o starocerkiewszczyznę.

Obaj autorowie zaczynają swe księgi od genezis, w obu jest przedstawiona wiara w pierwotną doskonałość i naturę człowieka, w obu podkreślona cześć i spełnienie woli Boga jako podstawy bytu ludzkości i narodów, w obu opisane wyrzeczenie się Boga, stworzenie nowych bogów, wojna o nich i kara za to — niewola; w obu utworach czytamy o wytworzeniu się ucisku społecznego przez podział narodów na panów i niewolników, w obu mieści się wzmianka o imperjum rzymskiem jako państwie, w którym miał przewagę szatan, w obu jest mowa o przesileniu, miłosierdziu Bożem, widocznem w zesłaniu Chrystusa, którego ofiara ma znaczenie nie jako pogromcy grzechów, ale jako reformatora politycznego, niszczącego potęgę imperjum rzymskiego, w obu przedstawiono chrześcijaństwo jako symbol wiary i jedności (u Kostomarowa dodano jeszcze wzmiankę o prześladowaniu chrześcijaństwa); u obu autorów znajdziemy historjozoficzny pogląd na dzieje ludzkości, a nawet rozpatrywanie dziejów tych samych narodów, u obu podkreślenie republikanizmu jako naidealniejszego ustroju państwowego, u obu nadzwyczajną „rehabilitację“ (jak się wyraża prof. Pigoń) rewolucji, przy czem Kostomarow pisze szeroko o rewolucji francuskiej, uznawanej za narzędzie woli Bożej, wreszcie u obu niezwykle idealizowanie własnego narodu i wyznaczenie mu roli przodującej w dziejach ludzkości — roli odkupicielki.

I w tym więc względzie dostrzegamy wyraźne podobieństwo, choć każdy z autorów mówi o swym narodzie. Mickiewicz widzi dwie wielkie cnoty u Polaków: obronę chrześcijaństwa w ciągu wieków i braterstwo szlachty, Kostomarow zwraca uwagę na to samo w Kozaczyźnie, która przelewa krew za chrześcijaństwo i stanowi bractwo. Poeta polski pokazuje obraz podziału Polski, Golgoty narodów, toż Kostomarow mówi o podziale Ukrainy między Polskę i Moskwę; Mickiewicz głosi zmartwychwstanie Polski, które jest koniecznością dziejową, opartą na sprawiedliwości Bożej, przez mękę swoją Polska odkupi całą ludzkość; Kostomarow wierzy w zmartwychwstanie Ukrainy, która wybawi Polskę z niewoli i uwolni Rosję z carskiego despotyzmu.

Ale pomimo tej wyraźnej analogji w poglądach na dzieje własnego narodu zachodzi też w tej koncepcji znaczna różnica. Mickiewicz pisze

o wszystkich narodach i przeciwstawia ich moralnemu upadkowi idealną Polskę, która w ten sposób dzięki swym cnotom staje się wyraźnie Chrystusem narodów; Kostomarow również ogarnia całą ludzkość, lecz między ludzkość a naród wprowadza jeszcze jedno ogniwo, a mianowicie Słowiańszczyznę, w której najwznieślijszym narodem ma być naród ukraiński. Ale jakkolwiek Ukraina jest też Chrystusem narodów, to jednak pokazuje ją autor w trializmie na obraz Trójcy św. Tak więc zamiast mickiewiczowskiej koncepcji Mesjasza narodów znajdujemy w utworze Kostomarowa całkiem oryginalne ujęcie Trójcy św. narodów: Rosji, Ukrainy, Polski. W tej św. Trójcy narodów osobą drugą, męczenniczką i odkupicielką narodów, ściślej mówiąc Słowiańszczyzny, jest Ukraina, przez którą nastąpi wybawienie innych dwóch osób nierozdzielnej i niepodzielnej Trójcy. Na jej obraz inne narody słowiańskie stworzą idealnie demokratyczny ustrój.

Widzimy z tego, że w utworze Mickiewicza sprawie narodowej i idealnemu ustrojowi dawnego państwa polskiego przeciwstawione są wszystkie inne państwa, w utworze ukraińskim jest mowa o całej ludzkości, Słowiańszczyźnie i narodowości. Wreszcie „Księgi“ Mickiewicza mają za treść przede wszystkim zagadnienia o charakterze politycznym, Kostomarow natomiast obok zagadnienia politycznego poruszył też sprawę społeczną, którą dość wyraźnie rozwinął.

Znaczenie „Ksiąg narodu polskiego“, podobnie jak „Knyh bytija“ polega na tem, że oba dzieła są ewangelją dwóch słowiańskich narodów, w których zawarła się wiara w ich zmartwychwstanie.

STÁTNÍ TISKÁRNA

V PRAZE.

F

8886